

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ὅφειλω πρῶτα νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ τὰ εὐγενικά Μέλη τοῦ Συλλό-
γου Κυριῶν τῆς Πόλης μας διὰ τὴν τιμητικὴν τους πρόσκληση, νὰ σας μιλήσω σή-
μερα καὶ νὰ τίς συγχαρῶ ἔπειτα γιὰ τὴ φτωκινὴ ἐμπνευση, νὰ καθιερώσουν σειρά
μορφωτικῶν διαλέξεων συνδυάζοντας μαζί καὶ τὴν ἀγαθοεργία. Νομίζω πὺς κάθε
ἄνθρωπος γιὰ τέτοιους σκοποὺς, ὅταν μπορεῖ κάτι νὰ προσφέρει, πρέπει ἀδίστακ-
τα καὶ ὀλοπρόθυμα νὰ κάνει τὸ καθῆκο του. Γι' αὐτὸ στὴν εὐγενικὴν πρόσκληση
μοῦ ἦταν ἀδύνατο ν' ἀντιτάξω καὶ τὴν παραμικρὴ ἀρνηση. Ζητῶ μονάχα συγγνώ-
μη ἀπὸ τίς εὐγενικές Κυρίες καὶ πιστεύω πὺς ἡ μακροθυμίᾳ τους δέ θά μου
τὴν ἀρνηθεῖ ἂν λόγοι ὀλοτελ' ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴ δική μου θέληση καὶ τὴ θέ-
ληση ὁλωνμας μας, ἀνάγκασαν ν' ἀργοκορήσουμε λιγάκι.

Οἱ μέρες τὸ ἀπαιτοῦν, τὸ πνεῦμα πρῶτα διὰ χυτο στὴν ἀτμόσφαιρα
καὶ ἡ ψυχικὴ διάθεση παρ' ὅλην τὴν νωπότητα τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ κένθους νὰ
μιλάμε καὶ σήμερα γιὰ κάποια ἰδανικά, γιὰ τὴν τιμὴ καὶ τὴν λευτεριά τῆ
λεβεντιά καὶ τὴν δικαιοσύνη, καθὼς καὶ γιὰ πολλές ἄλλες ἀρετές, πού γιὰ
χρόνια πικραμμένες καὶ ντροπαλές κρύβονταν μέσα στὰ βάθη τῆς ὀμαδικῆς
συνείδησης. Τίς εἶχαν ἀποδιώξει ἐκεῖ κάποιες μικρὲς ἀσχολίες, κάποιες τα-
πεινὲς χαρὲς καὶ ποταπὲς κάποτε τάσεις τῆς πολὺ ὑλιστικῆς κοινωνικῆς μας
ζωῆς. Νὰ ἡ ψυχὴ τοῦ καθενὸς μας σημερα λυτρωμένη ἀπὸ τὴ ρουτίνα ἑνὸς ἄ-
χαρου καὶ μονότονου βιωτικοῦ τρόπου καὶ προσήλωμένη στίς ἀγριεὲς βουνο-
κορφὲς καὶ λαγαδιὲς τῆς Ἀλβανίας, ὅπως καὶ σ' ὅλα τὰ μέτωπα τοῦ πολέμου,
καθαίνει μιὰ καθαρή· παίρνει φτερά, ἀφήνει τὴν πεζότητα, περιωρονεῖ ἡ ἀδι-
φορεῖ γιὰ τὸ γήινο σαρκίον τῆς καὶ μπαίνει στίς θεωρητικώτερες σφαῖρες τῆς
ζωῆς. Ἐτσι, νιμίζω πὺς ὁ σημερινὸς πόλεμος εἶν' ἓνα πουργατόριο, μιὰ κολυμ-
βήθρα, πού ἀναβαπτίζει τίς ψυχὲς καὶ καταυγάζει τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων μέ
νέο φῶς. καὶ πιστεύω πὺς ἡ μονάχα τὰναβάφτισμα στὴν κολυμβήθρα τῶν ἡνωτέ-
ρων ἀνθρωπιστικῶν ἰδανικῶν δίνει στὸν ἄνθρωπον τὴ ζωὴ πού ἀξίζει. Δέν
ἔξυμνω τὸν πόλεμον-κάθε ἄλλο- μά δέ γελοῖομαι ἂν ἰσχυρισθῶ, πὺς ὕστερ' ἀπὸ τίς
ἑκατόμβες καὶ τίς ἐρημώσεις τοῦ σημερινοῦ πολέμου θά γλυκοχαράξει γιὰ ὅλους
μιὰ καινούργια καὶ καλύτερὴ ζωὴ. Τὰ ἰδανικά, πού τὴν πραγματάωσή τους ὀραματί-
ζεται καὶ λαχταρᾷ σήμερα ἡ ψυχὴ μας, καί πού γι' αὐτὴ ὑποφέρουμε ὅλοι μας
τόσες θυσίες, θά ἐπικρατήσουνε στὸ τέλος.

Εἶν' ἀλήθεια πὺς ἄθελα μας, φυσικά καὶ ἀβίαστα, τίς μέρες αὐτές μεταφερθήκαμε
νοερά στὰ μυχὰ προγονικά τρώκρια τοῦ Μαραθῶνα καὶ τῆς Σαλαμίνας, στοὺς
Ἀκρίτες τοῦ Μεσαίωνα, στοὺς ἄρματολούς καὶ κλέφτες καὶ στοὺς ἥρωες τοῦ 21.
Μποροῦμε νὰ ποῦμε, πὺς ζοῦμε τίς ἡρωικώτερες ὅσο καὶ κρισιμώτερες στιγμὲς
τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους μας. Ἐκί, ὁ Βαλαωρίτης εἶναι ὁ μεγαλόστομος βάρδος
τῆς κλεφτουριάς, ὁ ποιητὴς τοῦ Γέρο-Δῆμου, τοῦ Θανάση Διάκου, τοῦ Φωτεινοῦ,
τοῦ Γρηγορίου τοῦ Β. τοῦ Σαμουὴλ καὶ ἄλλων ἡρώων καὶ μαρτύρων τῆς πολὺπαθη-
γενιάς μας, πού πρόσφεραν στὸ βωμό τῆς λευτεριάς καὶ τῆς τιμῆς θυσία τοὺς
ἑαυτοὺς τῶν. Κανέναν ἀπὸ τοὺς Νεοέλληνες ποιητὲς δέν τραγοῦδησε μέ πιὸ
μεγάλῃ δυνάμει τὴν Πάλικαριά καὶ κανέναν στὴν ποιηση τοῦ δέ δείχνει πιὸ
θερμὴ ἀγάπη γιὰ τὴ λευτεριά, καὶ μῖσος γιὰ τὴ σκλαβιά ἀπὸ τὸν Βαλαωρίτη.

Ἡ Ἡπειρος, ἀέναντι στὴ Λευκάδα τὴν πατρίδα του, ἦτανε μιὰ γωνιά τῆς Ἑλλι-
νικῆς γῆς, πού δέν εἶχε τὴν καλὴ τύχη νὰ νοιώσει εὐθύς μετὰ τὸ 21, τὴ
θαλπωρὴ τῆς μητρικῆς ἀγκάλης. Ὁ Πίνδος ὅμως τὸ πιὸ περὶφανο βουνὸ τῆς δέν
ἔπαψε ἀπὸ χρόνια νὰ βλέπει νὰ λημεριάξουνε στὰ κορφοβούνια του τὰ ἔξια τὰ
παλληκάρια. "Στὰ κορφοβούνια εἶν' ἡ κηγή κάθε ζωῆς καθάριας" καὶ εἶναι γνωστοί
οἱ Ἡπειρωτικοὶ ἄνθρωποι γιὰ μιὰν ἐλεύθερη ζωὴ πού στηρίζονται στὴν ἀνυπο-
ξία τοῦ Πίνδου. Νὰ πὺς τὸν ἀντίκρυζε κάθε φορὰ ἀπὸ μικρὸς ὁ Βαλαωρίτης.

"Τόσες φορές ἀπὸ μακρὰν ἀνῆλικο παιδάκι

Μέ δακρυσμένο βλέφαρο, μ' ἀπόκρυφην ἐλπίδα,

Ὁ δύστυχος ἐκύτταζε τὴν καταχνιά τοῦ Πίνδου!

Μοῦ ἐφαίνετο πὺς ἦτανε καπνὸς ἀπὸ ντουφέκι·

Κι' ἐπρόσμενα, κι' ἐπρόσμενα ν' ἀκούσω τὴ βουή του.

Πολλὲς φορές ἔλεγε πὺς ὁ Πίνδος τοῦ φαίνότανε σάν σκιά πού τοῦ ἄπλωνε τὰ
χέρια καὶ τὸν καλοῦσε νὰ λημεριάσει στίς κορφὲς του.

Εἶναι οἱ στίχοι πού μου ἐρχότανε συχνὰ στὴ μνήμη, ὅταν ἐξαρουστήκε ἡ
ἀντάρα τοῦ πολέμου στὸ γέρικο βουνὸ, ὅταν ὀρδὲς τῶν βαρβάρων τοῦ 20οῦ
αἰῶνα, ἤλθανε, "τὰ θλιμμέν' ἀπομεινάρια τῆς φυγῆς καὶ τοῦ χαμοῦ", νὰ διώξουνε

τή Λευτεριά από τόν Πίνδο, από τήν Ήκειρο από τήν Ελλάδα, τή Λευτεριά
πού ὁ ὄνειροκόλος ποιητής μέ τόσην ἀγωνία καρτεροῦσε νά ξαναγυρίσῃ στό
γυμνάσιον τῆς Χώρας. Κι ὅταν ἔμαθα πῶς ὁ ἀνάνδρος καισαρισκος τῆς Ὀψης
ἀπειλῆσε πῶς οἱ ἀγγέλους του θάμπαίνανε, σέ δύο μέρες στό Γιάννινα μέ σφιγ-
μένη τήν καρδιά καί ἀναπολοῦσα συχνά ψιθύριζ' ἀθελα μου τήν ἀρχή τῆς Κυρά
Φροσύνης:

" " Ἐπέσανε τά Γιάννινα, σιγά νά κοιμηθοῦνε,
Ἐσβήσανε τά φῶτα τους, ἐκλείσανε τά μάτια.
Ἡ μάνα σφίγγει τό παιδί βαθεῖα στήν ἀγκαλιά της,
Γιατ' εἶναι χρόνοι δύστυχοι καί τρέμει μή τό χάσῃ".

Ο Ἄλῃ -Πασᾶς καί Μουσσολίνι ταυτίζονταν γιά μένα κι ἔμοιαζαν ἕνα ζεῦγος
δαιμόνων, ἔξβράσματα τῆς Κόλασης. Καί στριφογύριζαν ἀκόμα στό μυαλό μου,
γύρ' ἀπό τὸνομα τῆς Ἁκειροῦ σά κέντρο, τό Σοῦλι κι ὁ Τσαβέλλας, ὁ Σαμουήλ κα
τό Κούγκι κι ἡ Λευκάδα, κι ἡ Φραγκοκρατία κι ὁ Φωτειμός κι ὁ Βαλαωρίτης.
Ὅπως ἦταν φυσικό, μέ τήν εὐγενική πρόταση τῶν Κυριῶν δέ δίστασα νά διαλέξω
τό θέμα μου ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης.

Γιά 30 καί πλεονεχῆ χρόνια ὁ Βαλαωρίτης ὡς ἀνθρώπος, ὡς οἰκογε-
νειάρχης, ὡς πολιτευτής καί ὡς ποιητής ἔζησε μιά ζωή τόσο πλούσια, ἔχει θ
λισμένη ἀπό συναίσθηματισμό, καί γεμάτη δράση, πού χρειάστηκαν τρεῖς ὀγκώ-
δεις τόμοι γιά νά τήν χωρέσουν. Κι εἶναι πολλοί ὅσοι ἐγράψαν γιά τόν
ποιητή δικοί μας καί ξένοι. Εἶναι ὀλοφάνερο πῶσο δύσκολη εἶναι ἡ προσκά-
θετα μου νά σας δώσω πλήρη εἰκόνα τοῦ Ποιητῆ καί τοῦ ἔθνικοῦ του, ἔργου.
Δοκίμασα ὅμως γιὰτί πιστεύω στήν ἐπιείκειά σας.

(α) Ἄνθρωπος. Γιά μέσα τοῦ 17ου αἰ., ὅπως εἰδεῖ ἡ ἔρευνα, ρίχτηκαν
ἀρματολικές ρίζες στό δένδρο τῆς γενιᾶς τοῦ Βαλαωρίτη. Ὁ Χρῖστος Βαλαωρίτης
πού τόν ὑμνήσε λαϊκό τραγουδί, κι ὁ Μόσχος, ἐπαναστάτης μετά τήν εἰρήνη τοῦ
Κάρλοβιτς (1699), πού ἔφυγε στή Λευκάδα ἐνετοκρατούμενη τότε, εἶναι οἱ δύο
πρόγονοί του, πού τοῦ κληροδότησαν τήν ἀντάρτικη ψυχή. Πατρίδα τους ἡ
Βαλαώρα, ἕνα μικρό χωριουδάκι τῆς Εὐρυτανίας, πού ἔχει δώσει καί τὸνομα
στή γενιά ὁ-πειρητῆς τῆς. Ὁ ποιητής γεννήθηκε τό 1824 στή Λευκάδα. Ὁ
Πατέρας του, Ἰωάννης Βαλαωρίτης, ἦταν τολμηρός, ἔξυπνος καί πολύ πλούσιος
ἐμπόρος. Ἀπ' τή μητέρα του, Ἀναστασία Τυπάλδου Φορέστη, τῆς Φιλολογικῆς
οἰκογένειας τῶν Τυπάλδων ἀπ' τήν Κεφαλονιά, πῆρε τή κλίση στίς φιλολογικῆς
μελέτες καί τήν πιό ἑλληνόπρεπη μόρφωση, πού τήν συμπλήρωσαν δάσκαλοι σο-
φοί ὅπως ὁ Ἰω. Οἰκονομίδης κυπριακῆς καταγωγῆς καί λογιώτατος (ἐρμηνευτής
τῆς *Ναυρικῆς Ἐπιγραφῆς*) καί ὁ πολὺς Ἀσώπιος, καθηγητῆς του στήν Ἰόνιαν
Ἀκαδημία τοῦ *Greifoid*. Ὁ πρῶτος τόν εἶχε οἰκότροφο γιά 3 χρόνια στήν
Κέρκυρα καί μετά τήν ἀποφοίτηση, του τόν συνόδεψε σέ περιοδεία στήν Ἑλλάδα
(1842) τήν ἐλεύθερη. Πῆγε στίς Ἀθῆνες καί σ' ἄλλους τόπους γιά νά ἐπισκε-
φθεῖ τά μνημεῖα τῆς ἀρχαίας δόξας. Μετά δύο χρόνια πῆρε στή Γενεύη τό
Baccalaureat es lettres (1844) καί εἰς τό 1846 σπουδάζει στό Παρίσι
νομικά. Ἀρρωσταίνει καί ἰ γυρίζει στή Λευκάδα. Τό 1848 ἀναγορεύεται στήν
Πάσα διδάκτορας τῆς Νομικῆς *manuiter et cum plausu*.

Ρωμαλέος καί ζωηρός ἀνδρας, μέ θερμή ἰδιοσυγκρασία καί πλούσια φαντασία,
δέ μπορούσε νά κρατηθεῖ μέσα στή ρουτίνα τοῦ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος
Σπουδαστής, ἀκόμα σάν ἦταν τοῦ ἄρεσαν οἱ ποιητικῆς συγκινήσεις, πού τοῦ
πρόσφεραν ἐκδρομές σέ ψηλά καί περήφανα βουνά ἢ τά ὄνειρα τοῦ κρασίνου
ἢ τά μνημεῖα τῆς τέχνης. Πεζός πάντα διάσχισε τήν Ἑλβετία, τό Τυρόλο,
τή Βαυαρία, Γαλλία, Ἀγγλία, Σκωτία, τή Ρηνοχώρα καί τή Νότια Γερμανία καί τήν
Ἰταλία. Οἱ ἐπιστολές του τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι γεμάτες ἀπό περιγραφές
φυσικῶν καλλονῶν, κληρονομικῶν περιπέτειῶν καί κατορθωμάτων, ἠθῶν καί ἐθίμων
ἀνθρώπων καί λαῶν καί ἐρωτικῶν ἐπιποσειῶν.

Τῆς νεότητος μου ρεῦμα θολωμένον ἀπ' τά πάθη
Διατί κυλᾶς βραδέως πρός τοῦ μηδενός τά βάθη;
Διατί τινος ἀνέμου ἡ κνοή ἡ μαινομένη
Λέν σέ ρίπτει ἐκεῖ πού πάντα βαρὺς ὕπνης μόνον μένει;

Οἱ στίχοι αὐτοί στήν ἀρχή τοῦ Β' στιχοιουργήματος του δείχνουν τό μικρό
μετάνοιωμα γιά τίς παρεκτροπές ἐκεῖνες, πού συχνά τότε πάθαινε ὄχι ἔκανε
στή ζωή του. Χαρακτηριστικώτατο τῆς ζωῆς πούκανε τήν ἐποχή αὐτή εἶναι τό
παρακάτω ἐπισόδιον: Τό 1847, 23 χρόνων, ταξίδεψε στό Τυρόλο μέ κάποιον
ἐξάδελφο του. Μόλις ἔφτασε στό Τρέντο ἐξαφανίστηκε. Μάταια τόν ἀναζητοῦσε
μέρες ὀλάκερες ὁ ἐξάδελφος σου. Κι ὅταν ξαφνικά μετά μιά ἐβδομάδα ξανα-
συναντήθηκαν ὁ νεαρός ἐρωτύλος διηγόταν πῶς βρῆκε ὄλες αὐτές τίς μέρες
τοῦ χαμοῦ του τήν πιό εὐγενική φιλοξενία σέ κάποιον ὁμορφο κύργον μιάς

κιό ωραίας κυρτοδέσποινας. Για τον ξάδελφο βέβαια ούτε λόγος να γίνεται. είχε ξεχαστεί ολότελα. Είχε δίκιο στο "Ξερριζωμένο δέντρο" να τραγουδεί σά μοιρολόι τόνστιχο: "Τί κρῖμα τόσο γρήγορα να φεύγουνε τὰ νειάτα"
Οι έρωτες κι οι διασκεδάσεις δέν ήταν καθόλου ξένα στη συναισθηματική του φύση. Και σ'αυτά όμως τὰ γεμάτα όρμη νεανικά του χρόνια δοκίμαζε σκληρές μεταπτώσεις ~~στη Μετόχη του~~.

Αλλά η ωραία μορφή του, τό πλατύ μέτωπο, τὰ πυκνά κυματιστά μαλλιά κι'άπάνω απ'όλα τὰ μεγάλα γαλανά μάτια, τὰ γεμάτα φως κι'όνειροπόληση, του προσώπου του ή έκφραση, δέ μαρτυρούνε μονάχα άρρενωπότητα κι'ερωτική διάθεση. σου δίνουνε μαζί και τήν έντύπωση πως κάποιος άλλος κόσμος, κιό-αίθέριος και κιό πνευματικός τονε θέλγει. Είναι ο υπερφυσικός κόσμος των ιδεών, της έθνικης ιδέας μέ τόσες άλλες συντρόφισσες της. Είναι ακόμη οι σκοπές των έθνικων ήρώων και των μαρτύρων, όσοι άποκαλύπτονται στον Διάκο τήν παραμονή του μαρτυρίου του και τόραμα, που ξανοίγεται μπροστά στην ψυχή του, σά ανεβαίνει μεσουρανής μέ οδηγό τό δεσπότη Ησαία των Σαμωίων.

Η νοσταλγία για τους κόσμους αυτούς, ο ρομαντισμός του Βαλαωρίτη κυριαρχούσε συχνότατα τόσο δυνατά μέσα του, που τον άποσπούσε ολότελ' από τὰ γήινια. Η κοίηση κι η ζωή του, ή δράση του ήθελα να πω, στήριζονται στη δύναμη αυτή της άφαιρέσης. Σ'αυτήν όφείλονται κι οι μεταπτώσεις της μεγαλοურγής του ψυχής. Ο Βαλαωρίτης είναι απ'τους λανθρόπους εκείνους που σ'όλα τους κυβερνά η φαντασία, στα λόγια και στα έργα. Οι τέτοια άνθρωποι μιλούνε και σκέφονται πάντα μέ εικόνες. ζούνε πάντα σάν μέσα σ'ένα όνειρο. πάντα πετούν. Δέ μπορούνε ακόμα να χωρίσουνε τή σκέψη από τήν πράξη. Τό συναισθημα διεγείρεται και ξανάφτει πολύ εύκολα, κυριεύει άμέσως όλη τήν ύπαρξη τους και τόσο δυνατά, που τους σπρώχνει παράφορα να προβούν σ'οτι τους επιτάσσει.

Ο ψυχράιμος λογισμός σε τέτοια πρόσωπα είναι κάτι που ματαιαθά τό αναζητήσετε. Τήν σκέψη τους πάντα, σά μέ άόρατα σύρματα δεμένη μέ τήν καρδιά, έρχεται ή φλόγα της δευτερης να τήν πυρώσει και να τηνε λυώσει στο χωνευτήρι της. Έτσι ο Βαλαωρίτης από παιδί γίνεται ή μάστιγα των συντρόφων του. Νέος, ευλοκοπεϊ άγρια στη Νεάπολη κάποιον άστυνομικό, που τον παρακαθούσε συχνά-. ήταν ή εποχή του Μέττερνιχ. Προκαλεί πρώτος σε πάλη τους κιό ρωμαλέους κακούργους των καταγωγών του Παρισιού, ρωμαλέος κι'αυτός. Μεσάνυχτα στο δάσος της Βουλώνης, εκεί που τον εσυρε ή ζωρή κι'άνήσυχη όρμη της νιότης, ύφιστατ'έπίθεση από δυό κακούργους και γλυτώνει, μόλις γλυτώνει, πληγωμένος στηνκαρδιακή χώρα, σκοτώνοντας όμως τον ένα κι'άφίνονται τον άλλο μέ μια γροθιά μισοκεθαμένο. Οι φιλελεύθερες ιδέες τόσο τον αϊχμαλωτίζουν, που σπεύδει στην Ογγαρία ή γίνεται condottiere στην Ιταλία να πολεμήσει κι'αυτός, γιατί δέ μπορεί άλλοιως να ίκανοποιήσει τις ψυχικές του απαιτήσεις. Μέ τις ιδέες αυτές γονιμοποιείται ή ψυχή του κι'έτσι υποφέρει άγνός πατριώτης των Επτάνησων κι'ο κιό ανήσυχος μαζί συνήγορος της ένωσης των μέ τήν Ελλάδα.

Βλαστάρι μιάς άρματολικής οικογένειας μέ άριστοκρατικές περγαμνές-Ητανε γραμμένη στη χρυσή βίβλο της Ένετοκρατούμενης Λευκάδας ή οικογένεια του-μέ τή χαρη και τήν ειλικρίνεια των κιό ευγενικων συναισθημάτων, μέ σπάνια χαρίσματα πνευματικά και μέ τήν έπιβλητική του εμφάνιση έεασκούσε μαγευτικήν επίδραση στους γύρω του. Φιλόδοξος και φιλότιμος κυνηγούσε τό γόητρο. Κολακεύεται πολύ απ'την καλήν υποδοχή των "Στιχουργημάτων" του, που τὰ τύπωσε στα 1847. Και μολονότι έχουν όλα σχεδόν τὰ ελαττώματα της νεανικότητας ο λαός τάγάπησε για τό άδολο πατριωτικό τους αίσθημα και τή λαγαρότητα καθ'την άνεση του στίχου του. Άκουσε ένα κομμάτι από τον κλέφτη... Αλλά χόρτασε μιά κι'από περιπέτειες άρχισε να παίρνει τή ζωή σοβαρώτερα. Τά πρώτα του τραγούδια μοιάζουν μέ τό φυσικό και ηγαίο κελάδημα του έλευθερου πουλιού που κάθεται σ'άνοιξηιάτικο κλαρί· μά νοιώθει κι'ο ίδιος πως τό πουλί αυτό δέν είν'αηδόνι. Όταν ξανατύπωσε τὰ έργα του στο 1868 είχε παραλείψει όλα του τὰ Στιχουργήματα. Σιωπηρά, να κούμε, ο ίδιος τάκοκήρυξε. Μά τὰ μεγάλα πετάγματα κι'η μεγάλη κοίηση χρειάζονται δουλειά κι'ανάδιωξη. Η γαλήνη κι'η εύτυχία του σπιτιού και της οικογένειας φαντάζουνεε τώρα μπροστά του πολύ σαγηνευτικά και βοηθητικά, για τον σκοπό του. Μά τον βοηθήσουνε στις φιλολογικές του μελέτες, για τις όποιες έδειχνε ξεχωρισή κλίση.

Β. Οικογενειάρχης. Τό 1851 άρραβωνίζεται και τό 52 παντρεύεται μιά πλούδια μοναχόκορη και πολύ μορφωμένη γυναίκα, που μπορούσε να τον έννοει, τήν Ελοίσια Αίμιλίου Τυκάλδου Πρετεντέρη στην Ένετία. Ο γάμος αυτός κι'ο

πλατύς κύκλος διαλεκτών γνωριμιών και συγγενών (πενθεροί του και οι γαμβροί του, Μουστοξύδης και Οικονομίδης) είχανε ενεργητική επίδραση για την καλλιέργειά και την εκδήλωση του ταλέντου του. Αρχίζει τώρα να κατακιάνετα σοβαρά με φιλολογικές μελέτες, και τον βοηθεί πολύ σ' αυτό κι' η γλωσσομάθεια του. (Ιταλικά, Γαλλικά) Αξίζει ν' αναφερθεί πως τα περισσότερα ποιήματα των "Μνημοσύνων", που δημοσίεψε στα 1857 και που τον έκαναν γνωστό σ' όλο τον Ελληνισμό, είχανε γραφεί στην εποχή αυτή που ακολουούθησε τό γάμο. Το 1853 άφου ξαναταξίδεψε σε πολλά μέρη της Ευρώπης με τή γυναίκα του ήλθε να εγκατασταθεί κιά μόνιμα στη Λευκάδα, όπου αρχίζει και τή πολιτική του δράση. Αλλά εκείνο που πρέπει να τονισθεί έδω είναι η τρυφερή κι' ολόθερμη αγάπη του Βαλαωρίτη για τή γυναίκα του και τά παιδιά του, τό δυνατό οικογενειακό του φίλτρο, που βράδιζε παράλληλα και μέ τό ζωηρό συναίσθημα τής φιλίας και τής συγγένειας. Όσες φορές τα κτυπήματα μιας άστοργης μοίρας εύρισκαν στόχο τούς δικούς του, συγγενείς ή φίλους, ή ~~παθόντα~~ βαθεία του συγκίνηση δέν έκανε μόνο τής χορδές της καρδιάς του μα και τής λύρας του μαζί να δονούνται στριγγά άπ' τόν πόνο.

Είς τόν βαρύν τόν ήσκιο σου μαύρο μου ~~Ψυχαρίσι~~
 Απόψε τά μεσάνυχτα θε νάλθη να καθίση
 Ένας πατέρας πουχασεν όμορφη θυγατέρα.
 Τήνε γυρεύει έδω κι' εκεί τή νύκτα, τήν ήμέρα
 και δέν τή βρίσκει ό δύστυχος. Όσους ρωτά τουλένε
 πως δέν τήν είδαν να διαβεί και τόν θωρούν και κλαίνε.

Είναι οι πρώτοι στίχοι του Ψυχοσάββατου, που έγραψε για τό θάνατο τής πρώτης κόρης του Μαρίας. Ο πατρικός πόνος έχει τέτοιο μεγαλείο, που δίνει στην ποιητική αυτή στροφή τήν απλότητα, τήν ανεση και τήν γλυκύτητα λαϊκού τραγουδιού. Μοιάζει λαϊκό μοιρολόι. Είσαι αρκετά και παρόμοια τά Μνημόσυνα που έγραψε για συγγενείς και φίλους.

Για τήν αγάπη του αυτή στους δικούς του δέν άπαξιούσε να κατέρχεται πολλές φορές στους μικροκαυγάδες των οικογενειών του νησιού του κυνηγώντας να έπιβάλλει τό κύρος τής δικής του. Η αγάπη αυτή είναι που του χάρισε τής πιο λίγες άλλωστε στιγμές εύτυχίας στα δέκα τελευταία χρόνια τής ζωής του, όταν βαριεστησμένος άπ' τήν πολιτική και μέ τήν καρδιάν τσακισμένη άπ' τήν άρρώστια ζούσε πρόωρα γερασμένος στη Μαδουρή 1). Στην αγάπη αυτή τέλος όφείλεται κι' ό άμέτρητος αριθμός επιστολών στη γυναίκα του και τά παιδιά του.

Κι' όπως του ήτανε γραφτό να πεθάνει μακριά τους τό 1879 στα 55 χρόνια. Τόν έθαψαν στην οικογενειακή του έκκλησία του Παντοκράτορα στη Λευκάδα και στον τάφο του χάραξαν, όπως εύχθήθηκε σε μια επιστολή του στο Ροΐδη τούς στίχους τής Κυρά-Φροσύνης, που ένα παραμυθένιο νησάκι, έδιοκτιησά ακόμα τής οικογένειας Βαλαωρίτη, προς Α. τής Λευκάδας όπου ό ποιητής έκτισε ένα θαυμάσιο παλατάκι μέ αύλή πλατεία και δένδρα, αντίκρυ στη Στερεά. μιλούν για τό φιλί που πήρε ή Κυρά-Φροσύνη άπ' τήν παραμάνα της τή Χρυσή, σά βράδιζε στο έξαγνιστικό της μαρτύριο (τόμ. Γ, σελ. 79).

Τί φιλί πουταν εκείνο. Έχει μέσα του κρυμμένη τή στιγμή, που τόν επάνω μέ τόν κάτω κόσμο δένει.
 Έχει μέσα του τό σχώριο, τό τρισάγιο, τό λιβάνι,
 τό λουλούδι που βλαστάνει
 Είς τή χέρσα γη του τάφου. Έχει μέσα τήν έλπίδα
 τώνειρο του πεθαμμένου, τό κιβούρι, τή σανίδα,
 που μας κάνει κι' αναπλέμε μέσα στο άβαθο τό μνήμα,
 μεσ' στου άέραντου του χρόνου τό κατάμαυρο τό κύμα.
 τό θυμούμαι κι' εγώ ακόμα.

Όταν τώρριξα στα μάτια, όταν τώρριξα στο στόμα
 του Παιδιού μου, τής μητέρας, (ποι' λού πεθαναι) Τό θυμούμαι δένμ' άφίνει

κι' από τώρα τό γυρεύω, χριστιανοί μου έλεημοσύνη.
 Όταν έλθει εκείνη ή ώρα σε παράμερη μιάν ακρη
 να μέ χάσετε κι' έμένα μ' ένα σχώριο μ' ένα δάκρυ.

γ. Πολιτευτής: 1) Ο 19ος αιώνας για τήν Ευρώπη και τόν κόσμον όλο στέκει μοναδικός στην ιστορία για τή γονιμότητά του σε ιδέες και θεωρίες κάθε λογής. Σάν εύωδιαστά λουλούδια ή σάν άδρoί καρποί μιας άνηθρας οικονομικής ζωής ξεφύτρωσαν πολυώνυμες σχολές στην τέχνη, επιστημονικές αλήθειες, που ή εφαρμογή τους μεταμόρφωσε σχεδόν ολότελα τή ζωή των ανθρώπων καθώς και νέες πολιτικές και κοινωνικές αντιλήψεις. Άπ' τής τελευταίες αυτές οι πιο
 2) Ο ποιητής για να υαλατωθεί πρέπει να τον ιδούμε στο γόνυτο τής εποχής του.

1879

λαχταριστές, της Λευτερίας, της 'Ισότητας και της 'Αδελφουσύνης, με την έξορμηση των *citoyens* του Ναπολέοντα, εισέβαλαν στις χώρες που κατακτούσαν εκείνοι και πέφτοντας σε γη καλή, ριζοβόλησαν στις ψυχές και μεταμορφώθηκαν σε δόγματα πίστης. Δόγμα των Εθνικοτήτων και της αυτοδιάθεσης των λαών, δόγμα της δημοκρατίας και της *λευτερίας* της σκέψης και του λόγου, δόγμα του Σοσιαλισμού κ.ά. Πάντα στέκει ασυναγώνιστη κι' ακατάβλητη η δύναμη της ιδέας. Κρί τότε, αντίθετα προς τις αρχές των ανακτοβουλίων της Ευρώπης, ιδρύονται παντού, όπου σκλάβοι, και μυστικά ή φανερά, πατριωτικά σωματεία κι' *η Φιλική 'Εταιρία*. Στην Κέρκυρα και στη Ζάκυνθο λέςχες κατά τό προτύπο της περίφημης λέςχης των 'Ιακωβίνων. 'Ο Ρήγας μελετά Γαλλικά για να μπει στο πνεύμα της Γαλλικής 'Επανάστασης, που επέβαλε τις ιδέες αυτές στη Γαλλία και σαλπίζει τα θούρια του ή άλληλογραφεί με τον Ναπολέοντα. 'Ο Κοραής στέλλει στους "Έλληνες την "Αδελφική (του) Διδασκαλία" μιλώντας τους για τη Λευτεριά. 'Η 'Ισπανία κι' οι Νοτιοαμερικανικές χώρες, τα Βαλκάνια, κι' όλες οι χώρες της Ευρώπης, κι' η 'Ιταλία διακοιούνται με τις ιδέες αυτές, ζωογονούνται. (οι ελεύθερες δείχνουνε μια ανάταση για μια καλύτερη ζωή, κι' οι σκλάβες αναταράζονται και θέλουνε να σπάσουν τα δεσμά τους)

Τό πατριωτικό αίσθημα σφικτά δεμένο με την ύπαρξη του άτομου και του Έθνους, όπως και με τό πνεύμα της θρησκείας, γεννούσε ρίγη ιερού ένθουσιασμού σε καθ' έλληνική ψυχή *τότε*. Τάνικητο πνεύμα της φυλής μας, φυλής με προνομιακά χαρίσματα, ζωντανεμένο πάντα από την πιο ένδοξη κι' αδιάσπαστη ελληνική παράδοση, εχχεν ανέβει πριν καιρό στα κορφοβούνια και τρώανε με τα κεφάλια των σαρικοφόρων αγάδων ή πήρε πριν καιρό για φτερά τα πανιά των ελληνικών καραβιών και χύθηκε στη θάλασσα κι' ωπλίστηκε κι' ετοιμάστηκε για να εκδικήσει τώρα την κακοπάθεια των σκλάβων 'Ελλήνων. Έτσι έγινε τό θαύμα του 21. *Με* απ' τους καπνούς των μαχών και στο αίματοβαμμένο χώμα ξεσηδάει ελεύθερη 'Ελλάδα, *ή τέλη* 'Ελλάδα της 'Ιστορίας. 'Η Λευτεριά κρατώντας την απ' τό χέρι, την ώδηγησε σ' αίματηρό μά νικηφόρο αγώνα. Κι' ως υπάρχουν ακόμα σκλαβωμεν' αδέρφια. 'Η μορφή της *ης* ολο φως και δύναμη και χάρη θερμαίνει ακόμα τις ελπίδες, κάνει την Πίστη καρτερικότερη και ευκνώ τους ποιητικούς οίστρους. 'Ο Σολωμός κι' ο Κάλβος τονίζουν γλυκούς και μεγαλόστομους ύμνους στην ήρωική γενιά των ελευθερωτών. 'Η Καλλιόπη έχει παραγκωνίσει όλες τις άλλες αδελφές της στη μεταπαναστατική 'Ελλάδα, "τά κλέα ανδρών" έβακολουθούν να θαμβώνουν με τό μέγεθος και τη λάμψη τους τη φαντασία των ποιητών και η ιδέα της Μεγάλης Πατρίδας γίνεται τό κίνητρο μιας πολύ ζωηρης πολιτικής και πνευματικής ζωής.

ΈΟ Βαλαωρίτης ως Πολιτευτής και ως ποιητής είναι τέκνο της εποχής αυτής. 'Ο πατριωτισμός είναι τό κέντρο που γύρω του στρέφεται όλη ή πολιτική δράση κι' ή ποιητική του δημιουργία. 'Ο Πατριωτισμός όμως αθός δεν έχει τον ομοιότη. Είναι τόσο δυνατός που χρειάζονται μπρούντζινα στήθια να τον κρατήσουν, γιατί άλλοιως τους φέρνει "χαλασμό". Είναι ή ασβεστη αγάπη που βόσκει ανήμερη και του τρώει την ψυχή. Είναι τό αίσθημα που νικάει και ρίχνει στη λήθη και τον πιο μεγάλο ανθρώπινο κόνο, τον κόνο του γονιού για τό χαμό του παιδιού του.

Αναφέρεται πώς τό 66, όταν πέθανε ή *Μαρία* και ύπνοβάτης καθότανε δίπλα στο φέρετρό της ή *υψη*, επανάσταση τον εκανε να ξεχάσεια... *Νά πώς τραγουδει την αγάπη μου Πατρίδα*.

Δέν είναι διαβατάριχο πουλί, που για μέρα)'Η προς την
Σχίζει τά νέφη και περνά γοργό σαν τον αγέρα
Ότε κισσός που αναισθητός την πέτρα περιπλέκει) πατρίδα αγάπη
Ότ' αστραπή που σβύνεται χωρίς αστροπελέκει.) μου.
Δέν είναι νεκροθάλασσα· βόη χωρίς σεισμό·
Νοιώθω για σε πατρίδα μου στα στήθια (σπλάγχνα) χαλασμό.

κι' άπ' τον πάει
Δέ σ' έλησμόνησα γλυκερά πολυβασανισμένη,
Πατρίδα μου, κενόφρονη. Μεσ' στην καρδιά αναμμένη
Βόσκει ή αγάπη μου βαθειά τά έρμα σωθικά μου.
Αφού δέ βρίσκει τίποτα να κάψει ολόγουρά μου,
Ανήμερη κι' άχορταγη μου τρώγει την ψυχή
Κι' έμέ γηράζει ανώφελα κι' εκείνη πάντα ζει.

Κι' αληθινά ή ενέργεια την πατριωτικής ιδέας που εκφράζεται αρκετά πιστά στα δυό αυτά ολιγόστιχα (*μολύβια*) έμβλημάτα, της ζωής κα' ή της δράσης του Βαλαωρίτη τούχε φέρει αληθινό χαλασμό στην υγεία και τον εστειλε πρόωρα στον τάφο, 55 χρονών.

Καρδιά και σκέψη χρῆμα και υγεία, όλα στην εξυπηρέτηση της πατρίδας.

Plus un avantage matériel ne valait à ses yeux la joie d'appartenir à une patrie indépendante. Έγραψε το 1883 στο "Temps" του Παρισιού, ο Ακαδημαϊκός *A. Mézières* που τον λέει κιόλας "un des plus nobles esprits, un des plus grands cœurs de ce siècle" και το 66

Τι αυτό το 1854 και το 60 και πάντοτε βοηθῶ με χρῆμα και ἄνδρες τούς ἀγῶνες τῆς Ἠπειροῦ και τῆς Κρήτης και τοῦ Ὁρθόδοξου Μαυροβουνίου ἢ ἰδρύει κομιτάτο και μαζεύει ἐράνους γιά νά βοηθήσει, ὅπως ὁ πεθερός του τόν ἀπελευθερωτικόν ἀγῶνα τῆς Ἰταλίας. Ἀληθῶς τήν πολιτική τῆς Ἀγγλικῆς Κυβέρνησης κι ἀνακατεύεται τόσο ζωνῶρα στό εὐκνήμα τῆς Ἠπειροῦ, που ἔγραφε ἐποχοποιητικά πέφτουνε στά χέρια τοῦ Ἀρμοστή Ward κι ἐφορίζεται γιά ἕνα χρόνον στήν Βενετία. Μέ τόν πατέρα του, φίλο τοῦ καθεστώτος, βρίσκειται σέ διασπαση στό ζήτημα τῆς Ἐνωσης, τόσο μεγάλη και ἴση, που κόστισε στό γερουσιαστή τό ἀξίωμα του. Παρ ὀλίγο νά κάθαινε τό ἴδιο κι ὁ ἐξάδελφος του Σκυρίδων Βαλαωρίτης ἐπίσης γερουσιαστής, μετά, ἀπό τόν φλογερόν πατριωτικόν του λόγον τοῦ Βαλαωρίτη στήν Ἰόνια βουλή, που μπῆκε τό 1857, μετά τό θάνατο τοῦ πατέρα του. Πυκνώνει τή φάλαγγα των ριζοσπαστων τό Μάρτη τοῦ 57. Ἐκδίδει σύγχρονα και 10 ἀπό τά Μνημόσυνα του και ἡ δημοτικότητα του ἀυξάνει και βγαίνει ἀπό τά ὄρια τῶν Ἐφτανήσων. Ὁ ὄθωνας τοῦ βραβεύει τή συλλογή του μέ "τόν χρυσοῦν σταυρόν τοῦ Ἰωάννου". Στήν ἐκλογή του ὡς βουλευτῆς ἤγῆκε σχεδόν καμψῆφει χωρίς νά παραθέσει οὐτ' ἕνα τραπέζι στούς ἐκλογεῖς του. Ἄν ἐπιθυμῶ οὔτε ἡ ἐλαχίστη κηλὶς νά ἐπισκιάσει τήν ἀγνότητα τῆς ψήφου, ἤ τις θά μ' ἐκλέξη" ἔγραφε στή γυναῖκα του. Ἡ δημοτικότητα του ἦταν ἀνάλογη μέ τήν ἀγνότητα τῶν πατριωτικῶν του αἰσθημάτων, που ἡ ρητορική εὐφροδεια, ἡ ὀξιοπρέπεια κι ἡ κοιητική δόξα τήν ἔκαναν πῶς πλατιά. Ἡ Κυβέρνηση φοβεῖται τήν δημοτικότητα του και προσπαθεῖ νά τόν δελεάσει. Τοῦ προτείνει τήν θέση ἐπαρχου. Τήν ἀρνεῖται ἐπίσημα και γράφει στή γυναῖκα του "ἡ ψυχή μου δέν εἶναι πρὸς πωλησιν... Εἰς μίαν μόνην δόξαν ἀτενίζω νά ζήσω και νά ἀποθάνω ἄνευ κηλίδος και αἰμακτος". Βουλευτῆς κι ἕνα και μόνον ὄραμα στέκει πάντα μπροστά στά μάτια του και τοῦ κλέβει τήν καρδιά και τή σκέψη. Ἡ Ἐνωσις. Γίνεται ὁ πῶς σφοδρός και πῶς ἀνήσυχος συνήκορος τῆς. Τι σὺ τήν ὁ λόγος κι ὁ κάλαμος του δέν ἔδρανοῦν οὔτε στιγμή. Στήν βουλή ἡ ἄδρη και πειστική ἐπιχειρηματολογία του κι οἱ ζωντανές ποιητικές του εἰκόνας μαγεύουν ὄλους, ὥστε νά κρέμονται ἀπό τά χεῖλη του. Αὐτός συντάσσει τῆς ψήφισματα και τῆς ὑπομνήματα τῆς. Εἶναι τῆς πῶς ἐμπεριστατωμένα. Ἐφελίσσεται σέ πολιτική προσωπικότητα, που τήν τιμῶ μέ συνέντευξη ὁ Gladstone, ὅταν ἦλθε νά μελετήφει τήν πολιτική κατάσταση γιά νά ὑποβάλει τήν ἔκθεση του, τό Ἰούλιον τοῦ 1858. Τό 1859 συντάσσει τό Ὑπόμνημα, γιά τήν Ἐνωσις, που ὠδήγησε τόν Ἐφτανησιώτικο λαό στή μητρικήν ἀγάλη, μετά 5 χρόνια (1864).

Τό ὄραμα τέλος, ἦλθεν ὁ καιρός, που ἔγινε πραγματικὸ ὄρητα κι ὁ Βαλαωρίτης ὁμόφωνα ὑποδεικνύεται ἀπό τούς Ἰόνιους βουλευτῆς νά προσφωνήσει ἐκ μέρου τῶν τῆς Ἑλληνική Ἐθνοσυνέλευση τῶν 1864. Ὁ δημοφιλῆς κοιητής, γνωστός κι ἄλλο στο Πανελλήνιο, μέ τή βροντερή φωνή του και τήν ὑπέροχη μεταρσίωση τοῦ πατριωτικοῦ του αἰσθηματος ἠλεκτρίζει δάκρυα και χειροκροτήματα, ἤ τρωκρυγές και κῆλι δάκρυα τόν ἀποθεώνουν. Ὁ γηραιός Μαυροκορδάτος κλαίει, γιατί δέν τόν βοηθοῦν τῆς μάτια του νά ἰδεῖ τόν κοιητή ρήτορα και νά τόν ἀσπασθεῖ. Ὁ Κανάρης κι ὄλοι τόν ἀγκαλιάζουν και τόν φιλοῦν: Ἡ Ἑλλάδα ὄλη, τόν συγχάφει και τόν καμαρώνει. Ὁ ἔγνος ὅπως ἰδεολόγος συνεπαρμένος ἀπ' τόν ἄδολο ἐνθουσιασμό του δέ μπορεί νά χωνέφει τήν πολιτική συναλλαγὴ και τῆς κωνηριῆ τῶν μικροπατριωτων και πικραίνεται. Νομίζει πρὸς στιγμήν πῶς βρίσκει στόν ὄρηκο τῶν βουλευτῶν στήν ἔθνοσυνέλευση αὐτή, τήν εὐκαιρία νά ἐπιβάλει μέ τήν ἀγορευση του τήν ὑποταγή ὄλων στή Μεγάλη ἰδέα και νά σβῆσει τῆς πῶς και τῆς διχόνοιες, ὅπως και ὁ Σολωμός στόν Ὑμνο.

"Εἶναι κρῖμα, μέ τόν θεόν, εἶναι ἀσυγχώρητον κρῖμα ν' αὐτοχειριζόμεθα. Οὐδείς σήμερον μῆς παρενοχλεῖ, οὐδεμία ἐξωτερική ἐνέργεια μῆς καταθλίβει. Ἡ ψυχή τοῦ ἔθνους ἔς ἀπλώσῃ τῆς πτέρυγας τῆς και ἔς ἀντήχῃσιν κῆλιν οἱ κῆλμοί τῆς ἑλληνικῆς καρδιάς. Ἦδη ἐγὼ τούς ἀκούω ἰσθ' ἀμενος ἐνώπιον ὄμων. ἀκούω ὑπόκωφόν τινα ἦχον και καταλαμβάνω πῶθεν ἔρχεται. Θά εἶναι βεβαίως τό προανάκρουσμα τῆς βροντῆς, διότι εἶδον εἰς τῆς βλέμματα σῆς τήν λάμψιν τῆς ἀστραφῆς. Ἀναγινώσκω ἐκί τοῦ μετώπου σῆς τήν ἀκράδαντον βούλησιν". Ὁ ἄνθρωπος, που γονάτισε μπροστά στόν Κανάρη μέ κομπιασμένο τό λαιμό και που μέ δακρυσμένα τῆς μάτια τοῦ φιλοῦσε τῆς χέρια, ὅταν τόν πρωταντίκρυσε στήν Κέρκυρα, ἦταν ἀδύνατο νά φαντασθεῖ, πῶς τό εὐτυχέστερο πολιτικὸ γεγονός τῆς

ἐποχῆς του δὲ θά ἔπνιγε μίεσα στό μεθύσι τῆς χαρᾶς τίς ὀλέθριες ἀδυναμίες τῶν μικρῶν παθῶν. Καί δὲν εἶναι παράξενο πῶς χειροδίκησε καί ἤμεσα στό σεμνὸ χῶρο τῆς βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, ὅταν εἶδε νά βεβηλώνονται καί νά ποδοπαντοῦνται οἱ θεσμοὶ τῆς πατρίδας του, ἀπὸ ὑστερόβουλες μικροκομματικές σκέψεις. Μιά ὁμως καί πραγματοποιοῖθηκε τὸνειρο τῆς ζωῆς του, καί δὲ βλέπει πῶς μπορεῖ νά συνεργασθεῖ μέ τούς ἄλλους γιὰ νά τήν ὑψηλῆσει ὡς βουλευτῆς, ἀποτραβιέται. Γι' αὐτῆ ἡ εὐνοία τοῦ βασιλιά, πού ὁ φιλελεύθερος πατριώτης τὸν σεβόταν, γιὰτί τὸν ἔπαιρνε ὡς σύμβολο τῆς ἐνότητος τοῦ ἔθνους καί ὡς ὑπόσχεση τῆς πραγματοποίησης τῆς Μεγάλης Ἰδέας δὲ εἶχε τῆ δύναμη νά τὸν κρατῆσει στήν πολιτική καί τό (1869) ἀποσύρεται. Ὁ Διακός πού τυπώθηκε στή 1866 τοῦ πρόσφερε πιότερη ἱκανοποίηση καί δόξα κι' οἱ φιλολογικὲς γλωσσικὲς καί ἱστορικὲς μελέτες κι' ἡ ἡσυχία τῆς Μαδουρῆς τοῦ εἶναι ἐλκυστικώτερα.

δ. Ποιητής: Τὸ κοιητικό ἔργο του Βαλαωρίτη σημειώνει τρεῖς σταθμούς. Ὁ πρῶτος μέ τὰ τεσσέρα νεονικά του πρωτόλεια, τὰ ὅ "Στιγουργήματα" του (1847) Ὁ δεῦτερος μέ τὰ "Μνημόσυνα" του, 10 στήν ἀρχή, (1857), κι' ὕστερα μ' ὅσα πρόσθεσε ἀπὲν ἀπὸ 50, ἀφιερωμένα στόν κεθερό του, στήν πιό γνήσια δημοτικὴ γραμμὴ, πού τὸν ἐπιβάλλουσε στό Πανελλήνιο. κι' ὁ Τρίτος μέ τὰ δρέματα του, "Κυρά Φροσύνη" (1859) ἀφιερωμένο στή γυναίκα του "Αθανέσης Διακός" (1866) ἀφιερωμένο στοὺς ἐγωνιστὲς τῆς Πίστης καί τῆς Πατρίδας, καὶ τό τελειότερο τό Κύκνειό του ἔπος "Ὁ Φωτεινός" (μετά τό θάνατο του) καί πού τὸν ἀναβιβάζει στίς πιό ψηλές κορφές τοῦ Νεοελληνικοῦ Πνεύματος. Ὅλα ἔχουσε τῆ σφραγίδα τῆς ἠρωικῆς ποιήσης. Τὰ λυρικά του λιγοστά βρίσκονται σκόρπια στίς δύο πρῶτες συλλογές. Ἐχει ὁμως ἐκόμη ὁ Βαλαωρίτης 2-3 ἱστορικὲς διηγήσεις, στό κεζό, μιάν ἀξιοσπούδαστη ἀπόκτηση στό Δημ. Βερναδάκη γιὰ τῆ δημοτικὴ καί πλούσια ἐπιστολογραφία μέ τὰ μέλη τῆς οἰκογένειάς του καί μέ διαλεκτοὺς φίλους του, Λασκαράτο, Ροῖδη καί ἄλλους, δικούς μας καί ξένους. Ἀπ' τὴν ἀρχή ὡς τό τέλος ἡ ποιήση τοῦ Βαλαωρίτη στέκει πιστῆ στόν ἑαυτό τῆς: Ἀπ' τὰ "Στιγουργήματα" ~~καὶ τὸ "Φωτεινὸ"~~ μιά ἰδέα κυριαρχεῖ, ἡ ἰδέα τῆς ἐλεύθερης Πατρίδας ~~καὶ τὸ "Φωτεινὸ"~~ τραγουδεῖ τῆ λεβεντιά καί τὴν πίστη, ἐπ' ὅσο στρατεύονται γιὰ μιάν ἐλεύθερη Ζωή καί γεννοῦν ἥρωες πού νικοῦν ἢ κεθαίνουσε γιὰ τὴν πατρίδα. Ἔτσι συγγενεῦει μ' ὅλες τίς ἠρωικὲς ἐποχές, μὰ τὰ θέματα τῆς τίς πιό πολλές φορές τὰ παίρνει ἀπὸ τό πιό πρόσφατο ἱστορικὸ κι' ἔνδοξο παρελθόν, πού τοῦ δίνουσε πιότερη Ζωή οἱ λαϊκοὶ θρυλοὶ, οἱ παραδόσεις κι' οἱ ἱστορικὲς μελέτες.

Ἡ ποιήση αὐτῆ δὲν ἔχει σκοπὸ τὸν ἑαυτό τῆς ἢ τὴν τέχνη. Σάν στοργικὴ σκλάβη βάλθηκε αὐτῆ νά βοηθῆσει τὴν τρισεύγενη κυρά τῆς, τὴν Πατρίδα, τὴν καταματωμένη ἀκόμη ἀπ' τοὺς σκληροὺς ἀγῶνες, πούχει ἀκόμη Ἀσολαμένη τῆ ματιά καί κουρασμένη τῆ σκέψη, νά ἐπουλώσει τίς πληγές τῆς καί νά ὀλοκληρώσει τοὺς κόθους τῆς γιὰ νά βρεῖ ἑαυτὴν τὸν ἀληθινὸ ἑαυτό τῆς, τὴν ἠρωικὴν Ἑλλάδα τῶν θαυμάτων. Τὸ θαῦμα εἶναι τό κυριώτερο στοιχεῖο τῆς ἐπικῆς ποιήσης. Κι' ἡ ποιήση τοῦ Βαλαωρίτη εἶναι ἐπικὴ. Τῆ λαύρα, τό "ἀρήιον μένος", τῆ μεγάλη πνοή, πού χρειάζεται γιὰ νά θυμῆσει τὰ "κλέα ἀνδρῶν", τοῦ τῆ φίνεϊ σκάταλα ἢ καρδιά σου, καρδιά παλληκαριοῦ, πού θέλει ξεθύμασμα. Μάχεται ἀκόμη νά φλογίσει τίς ἄλλες καρδιές καί νά συντονίσει τοὺς παλμούς των μέ τούς δικούς τῆς, γιὰτί, ἀλλοίμονο, νοιώθει πῶς κἀεὶ νά ξεχασθεῖ ἡ γενιά τῶν ἡμιθέων. Κι' ἂν καταπιάνεται μέ ἱστορικὲς καί γλωσσικὲς μελέτες γιὰ τριάντα ὀλάκερα χρόνια εἶναι γιὰτί θέλει νά διαφωτίσει καί νά κάνει μέ τῆ γλώσσα τοῦ λαοῦ καί μέ τὰ ἱστορικὰ κατορθώματα τοῦ ἔθνους νά ξαναζήσουν οἱ παλιὰς μέρες μέ τό ἠρωτικό πνεῦμα τους. Ὡς κἀμω τὴν "Κυρά Φροσύνη" ἱστορικὸν ἔργον διὰ νά εἶναι ὀφέλιμο ἔλεγε: καί γιὰ τὸν Διακὸ "Θά εἶναι οὗτος τό εὐαγγέλιον τῆς ἔθνικῆς πίστεως". Τὸν Διακὸ φιλοδοξοῦσε νά τὸν κάνει ἔθνικὸ δράμα κι' ἐργαζότανε νά δώσει στή λαϊκὴ του γλώσσα "ὄλην τὴν *rustica* καί ἀρχαίικὴν ὀραιότητα". Αὐτό τουλάχιστο τό πέτυχε. Ὅπως τονίζει ὁ Παλαμάς, ὁ Βαλαωρίτης στάθηκε ὁ πιό εὐτυχισμένος νεοελληνας, ποιητῆς τοῦ 19ου αἰῶνα, γιὰτί πρῶτος χρησιμοποίησε τὴν πιό ἄρτια καί πιό πλούσια δημοτικὴ. Ὅσο γιὰ τό ἄλλο, ὁ Διακός του ἀποτελεῖ ἐν ἀπὸ τὰ πιό προσφιλῆ ἀναγνώσματα τῆς νεολαίας. Περιγράφοντας μέ τὰ πιό ζωηρά χρώματα τῆ δράση τοῦ ἥρωα καί σαλπίζοντας βροντόφωνα τίς ἰδέες του μας ἀναγκάζει καί μάλιστα τῆ νεολαία, νά ὑποταχθοῦμε στή μαγεῖα τῶν ἰσχυρῶν κραδασμῶν τῆς ἠρωικῆς του ψυχῆς καί στὰ θέλητρα τῶν φωτεινῶν ποιητικῶν του εἰκόνων.

ἀποτελεσμα: ἀσυνείδητα καί παθητικὰ δεχόμεστε τὸν Ποιητῆ καί ὡς ἔθνικὸ δάσκαλο. Κι' ἀληθινὰ ὁ Βαλαωρίτης φιλοδοξοῦσε κι' ἐργαζότανε νά κερδίσει τὸν τίτλο τοῦ ἔθνικου ποιητῆ. Σέ στιγμὲς ἀνταρέσκειας δὲ δίσταζε νά καλεῖ ἔτσι τὸν ἑαυτό του. Ἐτσι τό ἔπος του γίνεται διδακτικὸ, δὲν ἔχει ὁμως τῆ στεγνὴ μορφή τῶν μακρόλογων ἠθικολογικῶν ὑποθηκῶν τῆς ἀρχαιότητος, πού

βγαίνουν από τις ανωμαλίες της ζωής των πόλεων. Παραθέτω την "Παραμονή" τό Α΄ άσμα του Διάκου, που δείχνει όλα αληθινά τά παραπάνω.

(τόμ. Γ΄ σελ. 181-185) *κλίνε, μάτρε, σά βουνού... π' αϊτό λ' αϊτό*

Σέ ποιά βαθμό πέτυχε ο Βαλαωρίτης να δώσει στην Ελλάδα κοίηση που να ζήσει ανάμεσα στο λαό και να πάρει, έτσι να πούμε, τό εθνικό χρίσμα, τό μαρτυράει ολοφάνερα, νομίζω, ή δημοτικότητα του Αστραπόγιαννου, της Κυρά Φροσύνης, της Φυγής, του Γρηγόριου του Ε΄, τόσων άλλων του κι άπάνω άπ' όλα του Γέρο-Λήμου. Τό δείχνουν ακόμα και τά Μεσελληνικά Αναγνώσματα στά Σχολεία μας. Κι' άν ει αλήθεια πώς των μεγάλων ποιητών τά ποιήματα ζούν ανάμεσα στους συγχρονούς των και πώς γίνονται άπόκτημα και στίς κατοπινές γενιές, τότε κι' ο Βαλαωρίτης είναι μεγάλος.

Που ~~αποφείλεται~~ οφείλεται ή άνωτερότητα της Βαλαωριτικής Ποίησης; ^{Από} ~~Από~~ που πηγάζει κι' ή δημοτικότητα της Βέβαια όχι στο περιβάλλο. Όπως λέει κι' ο Ροΐδης στη μελέτη του "Περί της συγχρόνου Ελληνικής Ποίησης" ή κοινωνία ή ελληνική τότε ήτανε γεμάτη από " συνταγματικούς σκυμνούς, λάλους τέττιγας και οικόδομικούς κάστορας". Ο ήρωικός βάρδος από τέτοιο περιβάλλο άδύνατο να έμπνευσθει, κι' όνειροκαρμένος όπως είναι και ρομαντικός, επικαλείται τις σκιές των ήρωικών προγόνων, της Ησείρου, της Λευκάδας κι' όλης της Ελλάδας του πρόσφατου ή κάπως πιο μακρινού παρελθόντος. Αλλά ούτε και στην άνωτερη τεχνική της, μπορεί ν' άποδοθεί ή σκουδαιότητα της, όπως λ.χ. συμβαί νει με τή ν ποιηση του Σολωμού. Η αισθητική μορφή δέν παραγωνρίζεται βέβαια - υπάρχει αρκετή ποιικιλία στο στίχο, τήν στροφή και στο σύνολο - μά μπαίνει σε δεύτερη μοίρα. Ενδιαφέρει κυριώτατα τό πάθος κι' ή δύναμη της έκφρασης και τό περιεχόμενο όχι ή τεχνική, ή μουσικότητα, ή γαλήνη στην έμπνευση, ή αυστηρότητα στη μορφή. Κι' όμως ο Βαλαωριτικός στίχος έχει τήν καθαρότητα και ήχηρότητα και απλότητα των στίχων λαϊκού τραγουδιού. Αλλά όμως δημιουργούνται άσυνείδητα. Αναφέρεται πώς έγραφε ο Βαλαωρίτης τά ποιήματα του και μετά αναγκαζότανε να σβήνει και πνά ξαναγράφει και πνά έπεξεργάζεται διαρκώς. Είμαι βέβαιος πώς στην έπεξεργασία αυτή δέ δούλευε τή μορφή τόσο ^{όσο} τή δύναμη ~~όσο~~ στην έκφραση νοημάτων και συναίσθημάτων. Ακρατος διονυσιασμος κι' έλαχιστο άπολλώνειο πνεύμα χαρακτηρίζει τήν κοίηση του Βαλαωρίτη.

Κάποτε και συχνά, σάν άφίνει τήν πλούσια φαντασία του να τρέχει "άπό ρυτίηρος" κουράζεσσι με τήν άτέλειωτη σειρά ζωηρών μά όχι πάντα καλογραμμένων εικόνων και τή mania των αντιθέσεων και παρομοιώσεων. Τότε φαίνεται κι' ή συνειδητή προσπάθεια του ποιητή να προσδώσει ποιικιλία και κίνηση στη μορφή. Κόβει λ.χ. συχνά τήν περίοδο στη μέση του 15ούλλαβου σχήχου, άποφεύγει τή ρίμα ή αλλάζει τό μέτρο και τό ρυθμό για ν' άρμονίσει τή μορφή του ποιήματος με τό νέο περιεχόμενο του, τή νέα σκέψη ή συναίσθημα (παραδείγματα τό Α΄ Στιχούργ. "ο Κλέφτης" κι' ο "Αστραπόγιαννος" και άλλα).

Εδώ θα σας άπαγγείλω ένα μέρος της "Φυγής" που είναι "άριστον κομβολόγιον μαργαριτών" όπως τό λέει ο Ροΐδης ~~άλλα~~ κυρίως ~~μαζί~~ για τήν άρμονία που δίνει τό δακτυλικό καταληκτικό τετράμετρο σε ένδεκασύλλαβους στίχους μαζί με τήν " κεινημένη σκέψη" (τόμ. Β΄ σελ. 95).

Η άξία της Βαλαωριτικής ποίησης βρίσκειται στην πνοή της, τό ήρωικό της περιεχόμενο στην ψυχή του Βαλαωρίτη και στην δημοτική γλώσσα που συνδυάζει με τα συναίσθημα. Πιστή εικόνα της ψυχικής και πνευματικής του ζωής μας άρέσει για τήν άγνότητα των αισθημάτων που τήν έμπνέουν, για τόν ήρωικό, τόν άρρενα πό της χαρακτήρα και τή δύναμή της. Η άρματολική της ψυχή λαμπρύνεται και με τό πιο φανταχτερό και πλούσιο φόρεμα, τήν πιο καθαρία δημοτική. Ποίηση χωρίς βαθεία νοήματα και φιλοσοφικούς στοχασμούς κλησιάζει τή λαϊκή μουσα.

Ο ποιητής τόχει κερηφάνεια να ψάλλει τους εθνικούς θριάμβους στη λαϊκή γλώσσα, γιατί μόνη αυτή κρατάει τή δύναμη και συγκινεί πλέκοντας επινίκια ή θρηνηντας μαρολόγια. Και τήν έπέβαλε μαζί με τήν ποίηση του τή δημοτική γλώσσα ο Βαλαωρίτης. Η είρομένη λέξις, όπως και στον θμηρο, της προσθετει κι' άλλο χάρισμα λαϊκής μουσας, ^{την απροκόπητα και ενάσθημα} Αλλά ή ψυχική ενεργεια κι' ή φλόγα της καρδ του είναι τόσο θερμή, που λυώνει τό ευτελές μέταλλο της δικής μας ψυχής και τό χωνεύει με τό πιο πολύτιμο της δικής του σ' ένα καλύτερο κράμα ή καλύτερο τό μεταστοιχειώνει όλοτελα. (παραδειγμα : " Ο Βράχος και τό Κύμα" Τόμ. Β΄ σελ. 138). Οι ζωηρές του εικόνες μας άπορροφούν και μας αναγκάζουνε να τόν παρακολουθούμε σάν μέσα σε όνειρο. Γι' αυτήν άκριβώς τή ζωηρότητα των χρωμάτων, ο Παλαμς παρατηρεί πολύ σωστά πώς " ή ποίηση του Βαλαωρίτη είναι μεταμόρφωση της πολεμικής ενεργειας", πρό παντός όπως φαίνεται στον Διάκο. Όταν συνθεται μαχεται σάν πραγματικός πολεμιστής μεταφέρεται όλοτελα στο ρόλο του

ήρωα του. γίνεται ο ίδιος ήρωας ή παραστέκει στη δράση και με την ενέργεια των περιγραφών του μας μεταφέρει κι εμάς στη σκηνή που συλλαμβάνει η φαντασία του. (Ποιήματα Βαλαωρίτη τόμ. Β. σελ. 203)

Κι όπως στον πόλεμο οι νίκες κερδίζονται με την έντονη ψυχική ενέργεια και τις θυσίες επίση ή κοίηση του Βαλαωρίτη επιβάλλεται με μεγάλη κατανόηση ψυχικής ενέργειας και με τη θυσία της υγείας του. "Πάσα στιγμή εμπνεύσεως", λέει κάποιος, "είναι δι' έμμε στήλη παραφροσύνης και όλος ο οργανισμός μου πάσχει δεινώς εκ της πυρακτώσεως της φαντασίας. Οι καρδιακοί παλμοί, οτινές θα με φέρουν βγήγγορα εις τον τάφον, είναι το μόνον μου κέρδος εκ της ποιητικής διαθέσεως"

NB

Γίνεται μεγαλοστομος πολλές φορές αλλά εις βάρος της υγείας του. Πολύ ακριβός φόρος. Αλλά ο ποιητής δέντόν αποστέργει, γιατί φιλοδοξεί να περιβληθεί το στεφανι του έθνικου μας βάρδου. Γι αυτό αρπάζει όλες τις ευκαιρίες να ύμνήσει τα εύτυχη έθνικα γεγονότα (παρ. δ. Ασπασμός προς την Μητέρα Ελλάδα, εις τον Γεώργιον τον Α' κλπ.) "Ετσι κι όταν ο Πρύτανις του Πανεπιστημίου, Ε.Θ. Καστόρχης του ανέθεσε με ένα γράμμα να πλέξει τον πανηγυρικό της ημέρας, 25 Μάρτη 1872, στα αποκαλυπτήρια του άνδριάντα του Πατρ. Γρηγορίου του Ε. ο ποιητής και για να επιβάλλει, όπως έλεγε, τη δημοτική σε τέτοιες επίσημότερες στιγμές, "διότι ο λογιστατισμός έπνιξε την κοίησιν εν Ελλάδι" - αλλά και με κρυφή λαχτάρα δέχθηκε την πρόταση.

(Ακούστε ένα μέρος μονάχα απ το ποίημα (τόμ. Β. σελ. 203)

Αλλά δυό βδομάδες αργότερα (7/4/72) έγραψε στη γυναίκα του: "Διατελώ εισέτι υπό τά κράτος των βαθυτάτων και άλλεκαλλήλων συγκινήσεων, αιτινες ύκρησαν το αποτέλεσμα του άπεριγράπτου και όλος άπροσδοκήτου ποιητικού μου θριάμβου. Αλλά πάντα ταυτα έκλόνησαν σκουδαίως τον οργανισμόν μου, ήμην δέ τόσοσ προκατειλημμένος εκ της ιδέας ότι εύκόλως ήδυνάμην να άκοθανω εκ συγκοπής εν μέσω της Πλοτείας του Πανεπιστημίου, ώστε την παραμονήν είχον συντάξει την διαθήκην μου και επιστολήν δι' ης σοϋ άκηϋθηνα τον τελευταίον άποχαιρετισμόν. Μετά την άπαγγελίαν ή καρδιά μου εκάλθεν 150 παλμούς και ήμην εις τά πρόθυρα του τάφου. Τί κρίμα να λείπησ σύ και τά τέκνα μου! Ποτέ δέν θα επανέλθουν τοιαυτα ήμέραι. Και πραγματικά δέν επανήλθαν. Ολη ή Ελλάδα, έλευθερη και σκλαβωμένη, τούδειξε την άγάπη και τον θαυμασμόν της με άρθρα και επιστολές έγκωμιαστικές. Τούτέρι του Βαλαωρίτη μεσουρανεύσε και φώτιζε τον ποιητικόν ουρανόν της Ελλάδας, αλλά για τελευταία φορά."

Ποιείω πως μ' όλη την άρρώστεια του Νευρωτισμού (Bouchut), που χαρακτηρίζει την κοίηση του Βαλαωρίτη, γιατί τό κάθε τι τόνωιθε υπερβολικά και μολονότι δέν ύμνησεν αισθήματα ζώντα εν πάση καρδιά, και παντοτε, εν τούτοις έπεβλήθη στο Πανελλήνιο ως μεγάλος ποιητής με την άκτινοβολία της κατρωτικής του ψυχής. Ακμαία εμπνευση και κλύσσια φαντασία και ζωηρά χρώματα και πάθος κάνουνε την κοίησή του μεγάλη κι άς μήν έχει όλα τά γνωρίσματα της ποιητικής μεγαλουργίας. "Μεγάλη κοίηση με μικρά έσολισθήματα" είπε κάποιος. Τά έσολισθήματα ποιιά; άκρατος ρομαντισμός, ή άρρώστια του αιώνα, και μανία αντιθέσεων, που κήρε από τον V. Hugo. Συχνές μεταφορές και παρεμειώσεις τόσο που κάποτε να κουράζουν. Οι περιγραφές των ποιητικών του εικόνων ζωηρότατες χωρίς να χουν, όμως την κλασσική πλαστικότητα. Τό ενάντιο είναι τόσο κολλές και με τόσες λεπτομέρειες, που καθώς λέγει ο Ροίδης μοιάζουν με πυκνά φυλλώματα δάσους που συγκλίθεν κι άφίνουνε να περνά τόσo ήλιακό φως, ώστε να χύνεται από κάτω ένα ρομαντικό σκιάφος. Γροτιμά τον χαρακτηρισμό του Mézières: "Sa poésie n'est pas le tramail paisible d'un artiste, c'est la cri de guerre d'un combattant"

Έχω να προσθέσω μονάχα τούτο:
 Η κοίηση του Βαλαωρίτη μυρίζει κλεφτευριά και μετς νοιώθουμε και σημαίνει για τό έθνος μας κλεφτευριά. Η λαϊκή κοίηση και ή λαϊκή μουσική της Ελλάδας δέν έχει σχεδόν άλλο θέμα: Εξαιρετικά σήμερα, ο ποιητής μας έβαναζει πιο ζωηρά στη μνήμη του Ελληνικού κόσμου, "γιατί είναι ή κοίηση του" ή άπήχηση των κλέφτικων τραγουδιών, που την ήχώ τους την κρατούν ακόμα τάβουνα της Ήπειρου" και, προσθέτουμ έμεις, την άντιλαλούν από και σήμερα σ' όλο τον κόσμο. Τόσοι. *Πινελ*
 Τά σας παρακούραζα αν έπιανα να σας άναλυσω τις ποιητικές άρετές των πιο διαλεκτών κομματιών του. Η καλύτερη άνάλυση θά ήταν μια καλή άπαγγλία των ποιημάτων αυτών. Όπως της Ουγής, Αστρ-Σαμουήλ κλπ.

Επιγράφημα Β. Προς το τέλος

Αλλ' ός ταύρα της ευλαίας, οίσι δ' ούκ εστιν, ουκ εστιν
ένας σκέρος μένει ακόμη σής πατρίδος μου τό γένος
μόνον, μένον άνά κρατά βλάσφιμιά σου, ούκ εστιν
της νεότητος μου ρευμαθολομένον άνα τά καθήκοντα
κύβλα, κύβλα ταχυτέρας κρότου μηδενός, τά καθήκοντα

τένας ένες ένός δέν έγειρα, του άπεινού την άπλη, ούκ
ένας είναι, ό σκέρος της κείλησης του,

Κομμάλια πώδα προέδρη άνά Δημοσίονη άνα 18

αίμίονο.

1) Αρχή του ποιήμ. "άκίθα" κρέβλυ" δυο θέσεις.

~~... έναίμιονο, ούκ εστιν, ουκ εστιν
ένας σκέρος μένει ακόμη σής πατρίδος μου τό γένος
μόνον, μένον άνά κρατά βλάσφιμιά σου, ούκ εστιν
της νεότητος μου ρευμαθολομένον άνα τά καθήκοντα
κύβλα, κύβλα ταχυτέρας κρότου μηδενός, τά καθήκοντα~~

ταρά
αυτή
18
αυτή

αυτή